

För dessa kapitel är Engdahl starkt beroende av den etablerade Origenesforskningen, som han i huvudsak återger och sammanfattar. Fram träder en ganska konventionell bild av Origenes som en spekulativ och djärv filosof och teolog väl förankrad i platonsk tradition. Vägfarande är Engdahls utförliga diskussion av Origenes ecklesiologi, ett ämne som ofta förbigås i Origenesforskningen och där Engdahl visar hur starkt, om än osystematiskt, Origenes betonar kyrkan som Kristi kropp och därmed den historiska kyrkan och dess sakrament som helt avgörande. Trots att eskatologin är det ämne som vållat mest debatt när det gäller Origenes och därför behandlats utförligast i Origenesforskningen lyckas Engdahl utöver sin sammanfattning av tidigare forskning tillföra en ofta något förbisedd aspekt genom att inkludera en analys av hans skrift om martyriet, en text som sällan tas upp när Origenes syn på de yttersta tingen debatteras.

Efter denna parallella genomgång av Mbitis och Origenes författarskap utifrån de tre temana filosofi, ecklesiologi och eskatologi jämför Engdahl de båda med varandra. Intressant nog finner han en hel del likheter. Utöver deras tydliga förankring i sin samtids och sin kontexts grundläggande livssyn – Mbiti i en föreställd afrikansk filosofi och Origenes i framför allt det platonska arvet – gäller det enligt Engdahl främst förståelsen av tiden, evigheten och uppståndelsen, men även betoningen av Bibelns direkta tilltal och den personliga avgörelsen som grundläggande för kyrkan. Även om man kan ställa sig tveksam till en del paralleller finns det spännande likheter mellan Mbitis tankar om en afrikansk förståelse av tiden och den analys John Behr gör av Origenes tidsuppfattning. Till det kommer att Mbiti, som Engdahl visar, delar Origenes syn på en slutlig enhet, apokatastasis.

Även om *African Church Fathers* inte tillför mycket nytt om Origenes, vilket inte heller är avsikten, är den av intresse inte bara för systematiska teologer utan även för pastorer. Tydligt visar Engdahl hur Origenes

arbete med centrala teologiska frågeställningar hjälper till att kasta ljus över samtida teologer även från delar av världen som inte är rotade i det grekisk-romerska arvet. Hans studie är ett utmärkt exempel på hur nutida afrikanska teologer kan finna beröringspunkter mellan den tidiga kyrkans arbete med att i en grekisk kontext forma en teologi och sitt eget sökande efter en teologi grundad i sin egen samtids syn på världen och människan.

Självfallet kan man undra om det faktum att Origenes kom från Alexandria, och därmed från Afrika, spelar någon roll. Men för de kristna på den afrikanska kontinenten, framför allt söder om Sahara, som lever i kolonialismens och missionens långa skugga, och ofta uppfattas som helt beroende av Europa, är det nog inte utan betydelse. Om boken kan bidra till att lyfta fram inte bara Mbiti utan vår samtids afrikanska teologer med hjälp av Origenes är den värd all uppmärksamhet. Paradoxalt nog och inte oviktigt utgör Engdahls arbete en varning för den slags radikala anti-europeiska teologi som ser det som nödvändigt att förkasta hela den grekisk-romerska kontext som kyrkan växte fram i för en av hellenismen oberörd semitisk biblisk kontext. John Mbiti hade själv nog inte helt gillat att se de samband mellan Origenes och honom själv som Engdahl lyfter fram.

Samuel Rubenson

Professor emeritus, Lund

DOI: 10.51619/stk.u99j3.25386

Peter Enns. *Exodus for Normal People: A Guide to the Story – and History – of the Second Book of the Bible*. Perkiomenville, PA: The Bible for Normal People. 2021. 154 s.

Peter Enns, professor i bibelvetenskap vid Eastern University i Pennsylvania, har kommit att bli ett både välkänt och omdebatterat namn inom framför allt amerikansk evangelikalism genom att han i sitt skrivande återkommande utmanat denna del av

kristenheten i frågor som rör bibelsyn, bibeltolkning och bibelbruk. Hans första bok, *Inspiration and Incarnation* (2005) tog sig an en dissonans han menar att många evangelikala kristna upplever mellan sin bibelsyn å ena sidan och bibelvetenskapens landvinningar under de senaste 150 åren å den andra. Målet med boken var att hjälpa dessa evangelikala kristna till en mer välgrundad tro, men sättet han beskrev särskilt Gamla testamentets förhållande till andra antika källor och dess inneboende mångfald kom att innebära att han inte fick jobba kvar vid Westminster Theological Seminary, där han tills dess undervisat i över fjorton år. Man menade att slutsatserna i boken inte gick att förena med de teologiska övertygelseser som skolan bekände sig till.

Boken fick dock stort genomslag både nationellt och internationellt och kan ses som en startpunkt på ett mångårigt engagemang i dessa frågor som resulterat i en rad böcker, inklusive *The Bible Tells Me So: Why Defending Scripture Has Made Us Unable to Read It* (2014) och *How the Bible Actually Works: In Which I Explain How an Ancient, Ambiguous, and Diverse Book Leads Us to Wisdom Rather Than Answers – and Why That's Great News* (2019). Så småningom, år 2017, lanserade Enns en podcast tillsammans med före detta pastorn Jared Byas: "The Bible for Normal People". I podcasten, vars mål är "[to] bring the best in biblical scholarship to everyday people", varvas intervjuer med bibelvetare med introduktioner till olika bibelböcker och tolkningsfrågor (ofta med titeln "Pete Ruins [...]"). Hittills har över 260 avsnitt publicerats och över tid har podcasten – som kännetecknas av avspända, humoristiska och självvironiska samtal – växt till ett större koncept som nu också innefattar en webbplats, en blogg, onlinekurser, en prylshop och – sedan 2019 – bokserien "The Bible for Normal People". Tanken med denna bokserie är, i linje med podcastens, att introducera Bibelns böcker på ett lättillgängligt (och humoristiskt) sätt. Förutom *Exodus for Normal People*

har introduktioner till Första Moseboken, Psaltaren, Jona och Romarbrevet publicerats.

Exodus for Normal People inleds med en "Infomercial" där Enns förklarar att "this book is not primarily for scholars or seminary students, though I will gladly sell them a copy if they want one" och introducerar några övergripande områden som behandlas i boken: "Exodus isn't only about deliverance. In fact, it's not even primarily about deliverance; instead, it's about God and why this God delivers in the first place", "We will exert some effort to read Exodus through ancient eyes", "God behaves in ways that raise a lot of questions" och "Did any of this even happen?".

Den sistnämnda frågan är ämnet för det första kapitlet, "The Genesis of Exodus", där Enns ger en introduktion till historicitetsproblematiken och argumenterar för att berättelserna bäst förstås som "mythicized history": "Most scholars (myself included) see the exodus as 'historically plausible' overall – something happened – but recognize that the details of the story are a bit [...] out of the ordinary [...] It reads like the kind of stories ancient people [...] made up" (s. 5).

Nästa kapitel, "Exodus from 30,000 Feet", ger en överblick av bibelbokens struktur och introducerar några viktiga tematiker: "Yahweh, and Yahweh alone, is worthy of Israel's worship", "To save is to re-create", "God's mountain", "God gives a lot of commands" och "Israelites rebel against Moses and God". Resterande kapitel följer sedan berättelsen i Andra Moseboken. Kapitel 3 fokuserar på 2 Mos. 1:1–2:25, kapitel 4 fokuserar på 2 Mos. 3:1–4:17 och så vidare.

Genomgående lyckas Enns introducera våra forskningsfrågor på ett avväpnande, lättillgängligt och humoristiskt sätt, ofta genom att måla upp fiktiva konversationer mellan berättelsernas karaktärer. Ett exempel är hur han illustrerar problematiken med den bibliska etymologin kring Moses namn (2 Mos. 2:10) genom en dialog mellan farao och hans dotter:

For one thing, what would possess Pharaoh's daughter to give an endangered child a name that pretty much calls him out? I can imagine the conversation at the dinner table:

Pharaoh: Who's the kid?

Daughter: Oh, he's my son. You were so busy I didn't want to be a bother.

P: What's his name?

D: ... uh .... "drew him out".

P: Of what?

D: ... <mumbles> ...

P: Excuse me?

D: Water ... I think ... I can't remember exactly.

As puzzling as the idea is that Pharaoh's daughter knew enough Hebrew to give Moses his ill-advised name in the first place, it simply stretches the imagination to think that she would give a child a Hebrew name, even if she actually knew Hebrew (which is unlikely) (s. 27).

I boken finns också ett flertal klargörande tabeller, till exempel den på sida 67 som visar skillnaderna mellan hur plågorna beskrivs i 2 Mos., Ps. 78 och Ps. 105, eller den på sida 77 som illustrerar hur olika teologiska traditioner vävts samman i 2 Mos. 11–13, och genomgående varvas kreativa sätt att presentera bokens innehåll med seriösa diskussioner av de tolkningsproblem som Guds handlande ofta ställer en (inte minst evangelikal) kristen inför. Boken har endast ett fåtal fotnoter, men avslutas med en lista av rekommenderad litteratur för fördjupning.

Sammantaget är detta en mycket läsvärd introduktion till Andra Moseboken. Jag kommer på mig själv att sitta och le flertalet gånger åt de kvicka och underfundiga formuleringarna. Humorn gör boken lättillgänglig, samtidigt kan den också innebära ett störningsmoment. Den som har lyssnat på podcasten kommer känna igen tonen, men boken förutsätter alltså att läsaren kan hantera både satir och självironi. Bokens

huvudsakliga styrka ligger dock precis här, att genom ett vardagligt språk och i ett både behändigt och prisvärt format väcka läsarens intresse för en antik, komplex bibelbok och inspirera till vidare fördjupning. Med detta lyckas Enns utomordentligt väl, och jag ser fram emot att läsa fler böcker i denna serie.

David Davage

Docent, Umeå

DOI: 10.51619/stk.v99j3.25387

K.G. Hammar. *Bokstaven dödar men Anden ger liv: Om religion som konststart eller tillvarons poesi*. Stockholm: Stockholms domkyrkoförsamling. 2023. 38 s.

En jubilar kan föräras en festskrift – eller förära sina läsare en egenskriven festskrift. Det senare gjorde ärkebiskop emeritus K.G. Hammar i samband med sin åttiöarsdag senvintern 2023. En födelsedagsföreläsning i Storkyrkan i Stockholm resulterade i en förvisso tunn bok, men det är en bok med synnerligen hög densitet, utgiven av den till storkyrkoförsamlingen knutna Katedralakademin. Boken med titeln *Bokstaven dödar men Anden ger liv* är en exposé över ett innehållsrikt liv och texten omfamnas av de levande och talande träd som följt människan K.G. Hammar från barndomens nyfikna pojke i skogsgläntan i skånska Norra Rörum till den pensionerade ärkebiskopen som genom teologisk insikt på gamla dar kommit ut som klimataktivist. På de knappt fyrtio sidorna text ryms spåren av ett åttiöars liv – tillbakablickar som bitvis går så djupt att himlarymder öppnas även inåt genom de där väldiga trädskronorna.

Hammars utgångspunkt, det han kallar sitt "Introitus", är tesen att det aldrig uppstod samma tydliga konflikt mellan den framväxande vetenskapen och den konstnärliga världen som det gjorde mellan vetenskap och religion. Men det finns andra sätt att se på religion än genom motsättningens förutsatta oföränderlighet av rätt och fel, och det försöker Hammar fånga genom undertiteln